

для кінопоказу. Часто приміщення не були забезпечені достатньою кількістю місць для сидіння. Клубні приміщення у багатьох селах були малого розміру, зали для глядачів на 80 – 90 місць в укрупнених колгоспах аж ніяк не задовольняли культурні потреби населення [7, 174].

Траплялися випадки, коли у радгоспах та колгоспах не було приміщень для культурно-масової роботи з людьми. Кінопокази влаштовували у їдальнях, які ставали глядацьким залом. Якщо глядачів виявлялося більше, то кінокартину доводилося дивитися стоячки або селяни мусили приносити стільці з собою. Приміщення, призначені для кінопоказу, часто використовували не за призначенням. У деяких районах сільські клуби займали під різноманітні господарські потреби: засипка зерна та овочів, їдальні чи навіть курятники.

Органи кінофікації та кінопрокату не приділяли належної уваги питанням репертуарного планування для сільських кіноустановок і це надзвичайно гальмувало систему кінообслуговування сільського населення УРСР. Зазвичай надходження фільмів із фільмобазы затримувалось, приходила заміна одного фільму на інший. Здебільшого замість нових фільмів демонструвалися старі. У випадку заміни фільмів траплялися кумедні випадки. Наприклад, в одному з районів Черкащини фільм «Лев Толстой» був замінений фільмом «Великий концерт», у той час як там проводився тематичний вечір, присвячений 50-річчю з дня смерті Л. Толстого [13].

На відвідування сеансів впливала й надмірна заідеологізованість кінопоказів. Хоча партійні працівники пояснювали надзвичайно низьке відвідування кінофільмів «відсутністю належної організаторської роботи з глядачем». Особливо це стосувалося таких «високоідейних і високодуховних творів радянського кінематографу, як «Сім'я Ульянових», «Розповіді про Леніна», «Кочубей», «Добровольці», які мали «величезне виховне значення», але на кінопокази яких збиралися в окремих селах буквально десятки людей [9, 38].

Розвиток системи кінообслуговування на селі зробив свій внесок у формування комуністичного світогляду, моральних переконань, тому кіно в добу «відлиги» визнавалося потужним засобом ідейного виховання. Цілеспрямована пропагандистська діяльність працівників відділів кінофікації призвела до збільшення кількості сеансів та глядачів. Розвиток сільської кіномережі Центральних областей Української РСР відбувався значними темпами, стрімко зростала кількість кіноустановок, а також збільшувалася частота відвідувань місць кінопоказу глядачами. Цей вид мистецтва приваблював сільських глядачів своєю доступністю і користувався великою популярністю серед них. Організація кіносеансів була чи не найголовнішою формою отримання сільським населенням інформації як у сфері культури, так і освіти.

Однак навіть на середину 1960-х рр. не вдалося досягти 100% забезпечення клубів кіноапаратурою, а рівень кінообслуговування поліпшувався дуже повільно. Більшість сільських населених пунктів обслуговувалася кінопересувками, забезпеченими застарілою апаратурою, що спричиняло низьку

якість демонстрування фільмів. Негативний вплив на роботу сільської кіномережі мала значна заідеологізованість тематики та небажання бюрократичного апарату враховувати потреби та прагнення глядачів.

1. Беренштейн Л. Ю. В авангарді трудівників села (колгоспні і радгоспні партійні організації України між XX і XXIII з'їздами КПРС) / Л. Ю. Беренштейн. – К., 1968.
2. Маланчук В. А. Нове в культурі і побуті колгоспного селянства / В. А. Маланчук. – К. : Наукова думка, 1970. – 189 с.
3. Талан Є. П. Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951 – 1958 рр.) / Є. П. Талан. – К. : Наукова думка. – 158 с.
4. Історія українського селянства: Нариси: В 2 т. / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.) - К. : Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 652 с.
5. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921 – 1991 рр.) / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. – 304 с.
6. Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття / І. М. Романюк. – Вінниця : Книга – Вега, 2005. – 256 с.
7. Лисак В. Ф. Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності 1950 – 1960-х рр. XX ст. / В. Ф. Лисак. – Донецьк, 2013. – 290 с.
8. М. С. Хрущов і Україна. – К. : Інститут історії України НАН України, 1995. – 200 с.
9. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р. 2631 – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 36.
10. Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. Київ: держстатвидав, 1956. – 535 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 5116. – Оп. 8. – Спр. 217. – 141 арк.
12. ДАЧО. – Ф. Р. 2624. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 1-7.
13. Особистий архів автора. Спогади про життя. Коломієць Д. М. (20.01.1944), що мешкає у с. Косари, Черкаська обл.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 2856. – 230 арк.
15. Особистий архів автора. Спогади про життя. Штефан В. А. (1939 р. н.), що мешкає у с. Мартиновка, Кіровоградська обл.

П. В. Киридон

ПОРУШЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ СІЛЬСЬКОЇ ПРАВЛЯЧОЇ НОМЕНКЛАТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У ПОВОЄННЕ ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ (1945 – 1964 РР.)

У публікації акцентовано увагу на порушеннях законності та зловживаннях владою партійно-державної номенклатури в сільських районах Української РСР протягом 1945 – 1964 рр., схарактеризовано способи номенклатурного підпорядкування українського села в умовах тоталітарної системи.

Ключові слова: Українська РСР, сільське господарство, повоєнне двадцятиріччя, партійно-державна номенклатура, порушення законності, зловживання/надзловживання.

Attention at violations of the law and abuse of power of the party-state nomenclature in the rural areas of Ukrainian SSR in 1945 – 1964 is accented in this article. Methods of nomenclature subordination of Ukrainian village under the totalitarian system are shown in the paper.

Key words: Ukrainian Soviet Socialist Republic, agriculture, postwar twentieth anniversary, the party-State nomenclature, violation of the law, abuse.

Колгоспно-радгоспна мережа в повоєнні роки була ареною панування тоталітарно-номенклатурної системи. Відновлення більшовицького господарювання на селі переважно завершилося (крім західних регіонів) 1947 р., коли в Українській РСР постало 27 160 колгоспів [1, 216]. Після укрупнення господарств їхня чисельність наприкінці 1951 р. скоротилася до 16 506 [2, 552]. Надалі показник зменшувався через нові зміни та переформатування колгоспів на радянські господарства. Після війни відновили діяльність Ради депутатів трудящих. Так, 1946 р. у республіці функціонувало 452 селищні та 13 952 сільські ради [3, 65].

Зауважимо, що до керівництва колгоспів і рад одразу постали члени Компартії. Вони мали гарантувати партійний контроль за діями цих структур як в економічному сенсі, так і (що не менш важливо) у політичній сфері. Засилля комуністів визначало номенклатурну систему управління в сільському господарстві. Понад усе для влади було важливо організувати керівництво колгоспами. Особливість їхнього функціонування полягала в демократичних засадах управління. «Зразковий статут сільськогосподарської артілі», ухвалений 1935 р., передбачав вищим органом управління цієї структурної ланки загальні збори. Вони обирали на два роки правління, голова якого здійснював «повсякденне керівництво роботою артілі та її бригад» [4, 519–520]. Але після війни, зазвичай, ці норми формування колгоспного керівного складу ігнорували, господарські структури розбудовували переважно адміністративними методами. Колгоспною демократією відверто нехтували. Явище набуло масштабності, спричинивши навіть утрчання центру, зокрема в ситуації, що склалася в Українській РСР. Основною причиною була загроза аграрної катастрофи. Тому не стільки голодомор 1946 – 1947 рр., скільки критичний дефіцит хліба зумовив посилену увагу центру до республіки.

За таких обставин 19 вересня 1946 р. постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про заходи ліквідації порушень статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах» констатувала повсюдні відхилення від демократичних засад: «... Загальні збори колгоспників для виборів правління, голови колгоспу і ревізійної комісії по кілька років не збираються, встановлені Статутом терміни виборів ... не витримуються. Справа доходить до такого неподобства, що голови колгоспів призначаються й знімаються районними партійно-радянськими організаціями – без відома колгоспників» [5, 15–16].

В атмосфері відвертого адміністрування звичним явищем стало самоуправство начальства, а найпоширенішим способом номенклатурно-управлінської практики – покарання голів колгоспів (у важкі часи голоду саме останніх найчастіше притягали до кримінальної відповідальності). Протягом 1946 р. і п'яти місяців 1947 р. у республіці (не рахуючи звільнених із посад) засуджено 2 230 голів колгоспів (8,2 % складу) [6, 17, 21]. Кримінальних переслідувань зазнавали й інші колгоспні управлінці, зокрема агрономи та ветеринари, яких звинувачували за кризу в сільському господарстві.

У подальшому влада продовжувала надуживати адмініструванням. Так, 1951 р. для контролю над колективними господарствами їхніх керівників

зараховували до номенклатури обкомів, а голів найбільших господарств вводили до переліку ЦК КП(б)У [7, 242]. Проте кадровий потенціал керівництва колгоспами залишався слабким. Станом на вересень 1950 р. у республіці на 26 849 колгоспів припадало лише 1 945 спеціалістів сільського господарства, тобто щонайменше 92,8 % господарств зовсім не мали фахівців. Усього в колгоспах УРСР працювали тільки 964 агрономи, 285 зоотехніків, 50 ветеринарів. Аграрну освіту здобули лише 13,4 % голів господарств [8, 244; 9, 243].

Посилена увага влади до колгоспного виробництва виявлялася в номенклатурному забезпеченні колективних господарств. Головування в них, зазвичай, вважали неprestижним з огляду на апаратний статус посади, оскільки колгоспи посідали найнижчий щабель в ієрархії виробничих установ. До цієї категорії демонструвало зверхнє ставлення районне та обласне начальство. За відсутності захисту від утрчання партійно-державного чиновництва колективні господарства були об'єктами визиску й матеріальної експлуатації. Командна система часто зневажала демократичні засади сільськогосподарських артілей. Різні вповноважені, перевіряльники, інспектори та ін. із району й області нерідко вдавалися до відвертого адміністрування на селі. Так, у колгоспі Новострілицанського району Львівської області 1955 р. протягом одного дня побувало п'ять різних комісій і представників райкому партії, райвиконкому та МТС. При цьому всі вивчали одне й те саме питання [10].

Чинний порядок прийому високопосадовців передбачав вияв шанобливого ставлення, однак здебільшого такі «прийоми гостей» (як і їхня зухвала поведінка) породжували невдоволення з боку селян. Так, перший секретар Кишеньківського райкому партії на Полтавщині Ф. Капустян обурювався обласним чиновництвом: «Приїжджає такий уповноважений, меле, що йому збагнеться з питання заготівлі молока, ... нахапає різних фактів і від'їжджає, щоб швидше доповісти бюро обкому партії про наявні недоліки» [11, 26]. Зважаючи на потужність командних аграрних утворень (на початку 1960-х рр. у Міністерстві сільського господарства СРСР було близько 250 управлінь і відділів [12, 232]), можна уявити масштабність номенклатурного «гвалтування» сільськогосподарського виробництва.

Залежачи від районного партійного керівництва, голови господарств одержували посаду з його волі й мусили постійно розплачуватися за можливість надалі управляти колгоспом. На голів артілей перекладали відповідальність за невдачі та порушення в аграрній сфері. «Не може бути поганих колгоспів, а можуть бути погані керівники, нездатні подолати відставання», – ішлося в постанові ЦК ВКП(б) 9 липня 1950 р. Тому констатували: «Зміцнення складу голів колгоспів – невідкладна задача» [13, 325–326].

Попри це керівники колгоспів часто обходилися з колективною власністю як зі своєю, ставилися до селян на кшталт поміщиків у феодальному суспільстві. Варто звернути увагу на своєрідне компенсування особистих втрат голів колгоспів, яких оминули привілеями, завдяки майже необмеженій одноосібній владі в межах артілі. Очільники колективних господарств були безпосередньо долучені до

матеріальних благ аграрного виробництва й могли зловживати правом розпоряджатися цими цінностями.

Колгоспно-радгоспна сфера, незважаючи на неодноразові спроби реформування й перебудови, залишалася в повнеєне двадцятиріччя регресивною формою господарювання. Станом на 1963 р. влада республіки офіційно визнала такими, що відстають, 1 311 колгоспів і 87 радгоспів. Збитковість виробництва, нерентабельність діяльності, заборгованість господарств перед державою – ці явища радянської дійсності 50 – 60-х рр. XX століття характеризували важкий стан колгоспної системи. Влада вживала певних заходів для покращення справ, однак перелому так і не сталося.

Колгоспники, як і раніше, залишалися найупослідженішою соціальною групою, приниження якої місцевими номенклатурними ставлениками здається найбільш показовим у взаєминах привілейованих представників влади й безправних громадян. Голодного 1947 р. голова колгоспу Барвінківського району на Харківщині зайняв із сім'єю дитячі ясла: три кімнати – під помешкання, їдальню – для корови, кухню – для свиней, повиймавши вікна, щоб викидати гній. Захопивши колгоспний овочевий погріб і комору з хлібом, він із дружиною торгував продуктами на базарі. Від голоду в селі тоді померло 10 колгоспників, сотні хворіли через дистрофію [14, 43–45].

У 1951 р. голова й секретар сільради в Самгородському районі на Вінниччині після п'ятики владштували в чужому помешканні дебош, зв'язали й підвісили на поперечині в погрібній надбудові колгоспника. За це голова ради як комуніст лише одержав партійну догану. Керівник Перещепинського райвиконкому Дніпропетровської області безплатно отримував в одному з колгоспів борошно, яблука, помідори тощо; технічних працівників виконкому змусив робити ремонт власної квартири. За таку провину бюро обкому звільнило його з роботи [15, 8–9, 20] (не маючи на те права, оскільки голова виконкому обіймав виборну радянську посаду). Очільник колгоспу в Підгаєцькому районі Тернопільської області побив 9 селян, а потім не допускав їх до роботи. Голові оголосили партійну догану [16, 16; 17, 2; 18, 1, 2, 6].

Порушення законності місцевими можновладцями засвідчують щомісячні доповідні записки начальника канцелярії Президії Верховної Ради, який відповідав за листування з населенням. Недоліки в роботі й порушення законності з боку партійних, радянських керівників і господарників були предметом скарг у більшості дописів до Верховної Ради. Наведемо, як типові, кілька сюжетів серед 2 668 скарг трудящих на чиновників, що надіслані лише протягом січня 1956 р. [19, 2].

У селі Мошни на Черкащині до оселі вдови, чоловік якої загинув на фронті, за її відсутності, зайшли голова сільради і три представники райфінвідділу, зламали замок, забрали з сараю свиню, намагаючись потрапити до хаги, пошкодили вікна. Колгоспника села Мотижин Київської області побив голова сільради, а очільник колгоспу заборонив проводити з ним розрахунок за трудовими днями. У селі Бабинепілля Станіславської області фінансовий агент зробив обшук у громадян, забрав речі, документи, гроші, завдав людям побоїв [20, 3, 12]. Фактично владні функціонери

в українському селі повоєнного часу перебрали на себе права судових й адміністративних органів. Привілейоване становище, повна безкарність цих номенклатурників диктували норми поведінки, тому керівники партійно-радянських ланок асоціювалися серед населення з поліцейсько-терористичною владою. Порушення ними законності вирізнялися цинізмом і чиновницьким чванством, що впливали з переконання в уседозволеності. Отже, слід сприймати з розумінням те, що громадяни чинили опір самоуправству управлінців. У перші повоєнні роки зафіксовано навіть убивства сільської номенклатури в Київській, Кіровоградській та інших областях [21, 161].

Проте сільське начальство лише презентувало управлінсько-деспотичну систему. Низові номенклатурники перебували в повній залежності від вищих керівників. Безправ'я цих очільників щодо начальства проілюструємо прикладом. У листопаді 1946 р. перший секретар Коростишівського райкому партії (Житомирська область) на партактиві, де були присутні голови колгоспів і сільрад, заявив: «15 днів тому ... ви всі мені обіцяли виконати весь комплекс сільськогосподарських робіт до 29 річниці Жовтневої революції, а виконали з усіх тільки колгоспи сіл Кашперівка і Лазарівка, решта обманули мене і радянську владу. Я запитую вас, доки ви будете обманювати мене і радянську владу? Доки ви будете брехати й займатися саботажем? Я більше цього не потерплю і всіх вас пов'яжу і відправлю на схід. Там на сході є такий тунель, у котрий усіх кого туди відправляють, назад уже ніхто не повертається, от з вами я це зроблю» [22, 59]. Певно, районний очільник екстраполював на сільську номенклатуру той тоталітарний диктат, якого й сам зазнавав із боку обласного начальства, а останні – від вищих щаблів. Система трималася на страхові, що формував образ її носіїв.

Отже, зловживання владою та ігнорування законності в українському повоєнному селі були системними явищами. Номенклатурна система правління тільки сприяла свавілля можновладців, а відсутність правової держави за умови панування тоталітарних методів комуністичного управління перетворювала колгоспне селянство на найбільш пригнічуваний соціальний стан.

1. Центральний Державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 2277.

2. Нариси історії Комуністичної партії України (видання друге, доповнене). – К. : Видавництво політичної літератури України, 1964. – 696 с.

3. Юрчук В. І. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945 – 1952 рр.) / В. І. Юрчук. – К. : Політвидав України. – 1965. – 256 с.

4. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: Тт. 1 – 9. М. : Политиздат, 1967 – 1974. – Т. 2. – 336 с.

5. Хрестоматія по історії КПСС : в 3-х т. – М. : Госполитиздат, 1963. – Т. 3 (1945 г. – апрель 1962 г.). – 804 с.

6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 2277.

7. Там само. – Оп. 24. – Спр. 1524.

8. Там само. – Спр. 716.

9. Там само. – Спр. 1524.

10. Ганій Д. Г. Підносити рівень організаційної і політичної роботи в масах / Д. Г. Ганій // Радянське слово. – 1955. – 9 грудня.
11. Держархів Полтавської області. – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 1583.
12. Тимцуник В. І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953 – 1964 рр.) / В. І. Тимцуник. – К. : вид-во НАДУ, 2003. – 400 с.
13. О задачах партийных и советских организаций по дальнейшему укреплению состава председателей и других руководящих работников колхозов. Постановление Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б). 9 июля 1950 г. / КПСС в резолюциях: изд. восьмое, т. шестой. 1941 – 1945. – М. : Политиздат, 1971. – С. 325–326.
14. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 19. – Спр. 5.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2021.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 19. – Спр. 65.
17. Там само. – Спр. 90.
18. Там само. – Спр. 136.
19. Там само. – Спр. 80.
20. Там само.
21. Повосиня Україна: нариси соціальної історії. К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 3. – 336 с.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4379.

Т. О. Кулікова

ТЕОРЕТИЧНА ТА ПРАКТИЧНА РОЗРОБКА ІДЕЙ ПЕРЕДАЧІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ У ВЛАСНІСТЬ КОЛЕКТИВНИХ ГОСПОДАРСТВ

У статті вивчено історію теоретичної та практичної розробки ідей реформування МТС та передачі сільськогосподарської техніки колгоспам. Автором розкрито, що на середину 1950-х років потреба в реорганізації МТС та передачі сільськогосподарської техніки колгоспам не лише назріла, але й мала належне теоретичне та практичне підґрунтя для своєї реалізації.

Ключові слова: реформування МТС, теоретичне підґрунтя, сільськогосподарська техніка.

The author of this article aims at complex and systematical research of the history of theoretical and practical development of the idea concerning the MTS reformation and passing of agricultural machinery onto collective farms. The research is based on upon the main principles of historicism, systematicity, comprehensiveness and pluralism. Consistent adherence to these principles gave the possibility to view the aforementioned issue as objectively as possible.

In author's opinion, the need for MTS reorganization and handing of agricultural machinery to collective farms in the middle of 1950's was not just there, but also had a formidable theoretical and practical basis for its realization.

Key words: reformation of the MTS, theoretical basis, agricultural machinery

Наукове осмислення процесів, пов'язаних із реформами на селі у 1950-х – на початку 1960-х рр., зокрема реорганізації машинно-тракторних станцій та продажу сільськогосподарської техніки колгоспам, є важливим з огляду на сучасні трансформації виробничої та соціальної сфери села. В цьому аспекті актуальності набуває і питання теоретичного обґрунтування та практичної реалізації ідей передачі

сільськогосподарської техніки у власність колективних господарств, яка стала теоретичним підґрунтям означеної реформи.

Окремі аспекти порушеної нами теми знайшли відображення в українській історіографії [1; 2; 9; 5; 7-8]. Однак теоретична та практична розробка ідей передачі сільгосптехніки колгоспам у 1950-х – на початку 1960-х рр. не набула належного наукового висвітлення. Автор статті ставить за мету розкрити це маловідоме питання.

У першій половині 1950-х років сільське господарство України зазнало цілого ряду змін. Значний вплив на економіку сільськогосподарських підприємств, зокрема на стан їх матеріально-технічного забезпечення, мали заходи, реалізовані в контексті так званого «крутого підйому» сільського господарства. Так, у 1954 – 1955 рр. було здійснено подальше розширення та зміцнення мережі МТС. Відбулися позитивні зміни у кількісному та якісному забезпеченні, як матеріально-технічної бази машинно-тракторних станцій, так і колгоспів. У сільському господарстві розпочалася механізація цілого ряду трудомістких процесів. Все це разом із заходами держави, спрямованими на підвищення рентабельності колгоспного виробництва (закупівельні ціни), сприяло тому, що на середину 1950-х років значна частина колективних господарств УРСР поліпшила свій економічний стан. Проте, незважаючи на ці позитивні зміни, у сільському господарстві виникали нові проблеми, насамперед у системі організації матеріально-технічного забезпечення. Першочергово вони були пов'язані з тим, що форма виробничо-технічного обслуговування колгоспів системою МТС у другій половині 1950-х років перестала відповідати завданням, які держава поставила перед сільськогосподарським виробництвом [9, 112].

Значна відірваність технічних засобів праці від основного засобу виробництва в сільському господарстві – землі – ніяк не сприяла раціональному веденню колгоспного виробництва. Крім того, централізоване забезпечення МТС технікою часто не враховувало конкретні потреби колгоспів та спеціалізацію господарств у зоні обслуговування МТС, що негативно позначалося на обсягах виробленої сільськогосподарської продукції. Це і пояснює те, чому в другій половині 1950-х років, коли більшість колгоспів була вже спроможна за власний рахунок забезпечити себе сільськогосподарською технікою відповідно до виробничих потреб, стало очевидно, що МТС історично вичерпали свій виробничий потенціал. На порядок денний постала об'єктивна потреба в проведенні реорганізації МТС.

У другій половині 1950-х років ідея передачі техніки МТС колгоспам була далеко не новою та вже неодноразово обговорювалася керівництвом держави. Ще напередодні суцільної насильницької колективізації ставилося питання щодо продажу колгоспам техніки. Передбачалося, що колгоспи повинні будуть відшкодувати вартість сільськогосподарської техніки кооперативних